

УДК 343.977

Л. В. Полуніна

ПОНЯТТЯ І СТРУКТУРА КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ПОСЯГАННЯМ НА ВІДОМОСТІ, ЩО СТАНОВЛЯТЬ КОМЕРЦІЙНУ АБО БАНКІВСЬКУ ТАЄМНИЦЮ

Постановка проблеми та її актуальність. Криміналістична характеристика злочинів є важливою науковою категорією криміналістики і посідає центральне місце в методиці розслідування окремих видів злочинів. Криміналістична характеристика – результат наукового аналізу й узагальнення типових ознак певного виду або роду злочинів. Вона відображає злочин і його складові елементи.

Призначення криміналістичної характеристики полягає в тому, що вона сприяє: розробленню окремих методик розслідування; побудові типових програм і моделей розслідування злочинів; визначенню напряму розслідування конкретного злочину. Криміналістична характеристика злочинів належить до понять, якими користуються під час розроблення криміналістичних рекомендацій для розслідування різних видів злочинів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Уперше згадка про криміналістичну характеристику злочинів з'явилася в роботі Л.О. Сергєєва [1, с. 4–5].

Дослідження питань криміналістичної характеристики злочинів знайшло відображення у наукових публікаціях О.Н. Васильєва, І.О. Возгріна, І.Ф. Герасимова, О.Н. Колесніченка, В.О. Коновалової, Г.А. Матусовського, В.О. Образцова, В.Ю. Шепітька, О.В. Курмана [2, с. 45] та інших учених. Ця проблематика різними авторами досліджувалась по-різному і, відповідно, дослідження відрізнялися за змістом і результатами.

Однак у плані наукової розробки методики розслідування злочинів, пов'язаних зі збиранням та розголошенням комерційної або банківської таємниці, питання криміналістичної характеристики такого злочину у науковій літературі відображено неповністю.

Метою статті є визначення та розкриття основних елементів криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних зі збиранням та розголошенням комерційної або банківської таємниці.

Виклад основного матеріалу. Структура криміналістичної характеристики злочинів має свої особливості і до неї перш за все мають входити такі елементи: 1) предмет злочинного посягання; 2) спосіб злочину; 3) сліди злочину, їх класифікація, механізм утворення; 4) обстановка скоєння злочину (місце, час, обставини, що сприяли скоєнню злочину); 5) відомості про особу злочинця та злочинні угруповання.

На нашу думку, центральне місце в криміналістичній характеристиці такого виду злочину посідають: 1) предмет злочинного посягання; 2) спосіб скоєння злочину; 3) обстановка скоєння злочину; 4) сліди злочину та механізм їх утворення; 5) особа злочинця.

Кримінальний кодекс України (далі – КК України) передбачає відповідальність за незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що

становлять комерційну або банківську таємницю (ст. 231 КК України) та за розголошення комерційної або банківської таємниці (ст. 232 КК України).

Предметом вказаного злочину є відомості, що становлять комерційну таємницю суб'єкта господарської діяльності [3, с. 510].

Відповідно до ст. 505 Цивільного кодексу України комерційною таємницею є інформація, яка є секретною в тому розумінні, що вона в цілому чи в певній формі та сукупності її складників є невідомою та не є легко доступною для осіб, які зазвичай мають справу з видом інформації, до якого вона належить, у зв'язку з цим має комерційну цінність та була предметом адекватних наявним обставинам заходів щодо збереження її секретності, вжитих особою, яка законно контролює цю інформацію. Комерційною таємницею можуть бути відомості технічного, організаційного, комерційного, виробничого чи іншого характеру, за винятком тих, які відповідно до закону не можуть бути віднесені до комерційної таємниці.

Відповідно до ст. 36 Господарського кодексу України відомості, пов'язані з виробництвом, технологією, управлінням, фінансовою та іншою діяльністю суб'єкта господарювання, що не є державною таємницею, розголошення яких може завдати шкоди інтересам суб'єкта господарювання, можуть бути визнані його комерційною таємницею. Склад і обсяг відомостей, що становлять комерційну таємницю, способі їх захисту визначаються суб'єктом господарювання відповідно до закону.

Отже, Цивільний кодекс України закріплює досить широке коло видів інформації, яка може бути об'єктом комерційної таємниці. Комерційна таємниця – це інформація, яка є корисною і не є загальновідомою суспільству. Вона має справжню або комерційну цінність, з якої можна мати прибуток і щодо якої володілець зживає заходів щодо її захисту в усіх сферах життя і діяльності [4, с. 823].

Необхідно наголосити, що у чинному законодавстві України відсутній перелік конкретних відомостей, які можуть визнаватися комерційною таємницею суб'єкта господарської діяльності.

У світлі вищезазначеного варто зауважити, що класифікація відомостей, які становлять комерційну таємницю, багато в чому залежить від профілю і спрямування наукової, виробничої, зовнішньоекономічної, управлінсько-організаційної та іншої діяльності відділів, цехів, лабораторій тощо суб'єкта господарювання, уміння оцінити результати цих видів діяльності.

Необхідно зауважити, що встановлювати режим комерційної таємниці щодо певної інформації може лише її власник (співвласники за згодою між собою) або уповноважена ним особа; умовою відповідальності за незаконні дії щодо комерційної таємниці є усвідомлення того, що відповідна інформація є саме комерційною таємницею [5, с. 126].

Отже, перелік відомостей, які становлять комерційну таємницю, визначається керівником підприємства (юридичної особи). Проте обсяг цих відомостей не може встановлюватися довільно. Згідно із законодавством, не можуть бути визнані комерційною таємницею: установчі документи, документи, що дають змогу займатися підприємницькою чи господарською діяльністю та її окремими видами; інформація за всіма встановленими формами державної звітності; дані, необхідні для перевірки обчислення і сплати податків та інших обов'язкових платежів; відомості

про чисельність і склад працюючих, їхню заробітну плату в цілому та за професіями і посадами, а також про наявність вільних робочих місць; документи про сплату податків і обов'язкових платежів; інформація про порушення законодавства України та розміри завданих при цьому збитків; документи про платоспроможність; відомості про участь посадових осіб підприємства в інших організаціях, які займаються підприємницькою діяльністю; інші відомості, які підлягають оголошенню відповідно до чинного законодавства.

У законодавстві є також поняття «банківської таємниці», якою є наявна у банку інформація щодо діяльності та фінансового стану клієнта, яка стала відомою банку у процесі обслуговування клієнта та взаємин з ним чи третім особам під час надання послуг банку і розголошення якої може завдати матеріальної чи моральної шкоди клієнту, а так само інформація про клієнтів банку, що збирається під час проведення банківського нагляду. Хоча законом встановлено досить жорсткі вимоги щодо охорони відомостей, які є банківською таємницею, для банку відповідна інформація є не інформацією про власну діяльність, а інформацією про сторонніх осіб. Тому поняття банківської таємниці не можна ототожнювати з поняттям комерційної таємниці.

Відомостями, що становлять комерційну таємницю, не можуть визнаватися також дані, які згідно з чинним законодавством підлягають оприлюдненню.

Коли інформація зосереджена в певній матеріальній оболонці (річ, документ як результат фіксації на папері, магнітній, кіно-, відео-, фотоплівці або іншому носії), то визнання її предметом злочину не вступає в протиріччя з найбільш поширеною в науці кримінального права точкою зору на нього. Проте інформація та її матеріальні носії співвідносяться між собою як зміст і форма, тому будь-яка таємниця (державна, комерційна, лікарська, таємниця усиновлення або досудового слідства тощо) не може бути зведена до свого носія – певної речі матеріального світу.

Необхідно зауважити, що у разі привласнення, вимагання комерційної таємниці у вигляді комп'ютерної інформації або заволодіння нею шляхом зловживання службовим становищем вчинене діяння може бути кваліфіковане за сукупністю злочинів, передбачених ст. 231 та ст. 363 КК України. Також варто відмежовувати збирання відомостей, що становлять комерційну таємницю, від викрадення чужого майна як злочин проти власності. Проте коли буде викрадений носій інформації, який має самостійну цінність, вчинене може бути кваліфіковане за сукупністю злочинів, передбачених ст. ст. 185, 231 КК України [6, с. 110–113].

У системі структурних елементів, що розкривають зміст криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з незаконним збиранням та розголошенням комерційної таємниці, особливе місце посідає спосіб злочину. Інформація про спосіб злочину дає змогу визначити шляхи встановлення злочинця і його співучасників, предмет злочинного посягання [7, с. 37].

Способи розголошення відомостей, що становлять комерційну таємницю, можуть бути різними: повідомлення вказаних відомостей іншим особам, зокрема, конкурентам власника комерційної таємниці; надання іншим особам для ознайомлення документів, що містять комерційну таємницю; інше умисне створення умов, які дають можливість стороннім особам ознайомитись з відомостями, що становлять

комерційну таємницю, наприклад, залишення документів на робочому місці для того, щоб стороння особа, яка перебуває у приміщенні, мала можливість ознайомитись з ними, коли винна особа під якимось приводом виходить з приміщення на певний час; повідомлення відомостей, що містять комерційну таємницю, в засобах масової інформації тощо.

На думку І.Б. Ткачука, у криміналістиці варто розрізняти два основні способи незаконного отримання відомостей, що становлять комерційну таємницю: 1) отримання відомостей шляхом заволодіння документом (або носієм інформації на твердій основі, технічними засобами), в якому вони утримуються; 2) отримання відомостей без заволодіння документом [8, с. 35].

Перший спосіб включає в себе: а) викрадення документів, що перебувають у володінні відповідальної за них особи (зокрема, «замовні викрадення» за участю спеціально запроваджених «кротів» – агентів або представників кримінальних структур); б) заволодіння документами, що вийшли із законного володіння у результаті їх втрати і такими, що знаходяться без охорони.

Другий спосіб охоплює: а) отримання відомостей в усній формі від обізнаних з ними осіб; б) отримання неврахованих копій документів (виготовлених шляхом ксерокопіювання, сканування, копіювання магнітних носіїв); в) отримання відомостей у результаті перехоплення інформації, що циркулює в технічних засобах, приміщеннях, засобах транспорту.

Крім того, з метою незаконного отримання інформації злочинцем можуть застосовуватись: 1) підкуп (або погрози) працівників організації, які мають доступ до документів, що містять комерційну таємницю; 2) схилення до розголошення комерційної таємниці співробітників організації, які мають доступ до конфіденційних відомостей, а також співробітників, які змінили місце роботи і пенсіонерів, які мали доступ до закритої інформації (шляхом підкупу, погроз або використання етнічної, релігійної або расової близькості); 3) запровадження «кротів» – агентури на посади, що дають змогу отримати безпосередній доступ до документів, що містять комерційну таємницю, або приховано збирати конфіденційну інформацію в процесі службової (виробничої) діяльності; 4) підкуп посередників у торгових переговорах; 5) перехоплення інформації, що циркулює в технічних засобах і приміщеннях (службових, житлових та інших); 6) несанкціонований доступ до відомостей, що містяться в засобах обчислювальної техніки і електронних банках даних.

Особливим прийомом незаконного отримання відомостей, що становлять комерційну таємницю, без заволодіння документом, є так зване розвідувальне опитування. Його сутність полягає в замаскованому вивідуванні інформації у обізнаних осіб, які розголошують комерційну таємницю, не усвідомлюючи цього.

Умисні посягання на викрадення документів з криміналістичного погляду характеризуються наявністю специфічних матеріальних слідів у місці зберігання документа. Ними є: 1) сліди несанкціонованого відмикання сейфа – траси нештатного ключа або відмички, металеві ошурки на деталях і коробці замка; 2) порушення цілісності печатки або сліди її тимчасового видалення (з наступним відновленням) шляхом зрізання, відокремлення від корпусу сховища після заморожування, пошкодження закріплюючих пристроїв для опечатування; 3) сліди використання

запасного ключа, що зберігається у встановленому місці; 4) сліди пошкодження корпусу сейфа – злом, віджим, розрізання; сліди рук і одягу на корпусі сейфа, а також на документах і предметах, що залишилися після викрадення у сховищі, у тому числі, частинки шкіри і сліди крові на гострих кромках корпусу сейфа; 5) сліди виїмки документа через щілину пошкодженого сховища; 6) сліди проникнення сторонньої особи на охоронюваний об'єкт і перебування в приміщенні, де виявлено відсутність конфіденційних матеріалів; виведення з ладу чи вимкнення захисної сигналізації; ознаки проникнення в приміщення через вікно або будь-яким іншим чином; 7) сліди рук, ніг сторонньої особи в приміщенні, викинуті або випущені ними предмети.

Характерні матеріальні сліди під час подолання захисних засобів, розрізання сейфа і контакту з викраденими конфіденційними матеріалами залишаються на самому викрадачі і його одязі. До них належать садна, подряпини, мікрочастинки документа чи предмета.

Крім того, протиправне заволодіння конфіденційними матеріалами передбачає їх використання (а в окремих випадках – знищення) зловмисниками. Це, своєю чергою, створює передумови виявлення слідів викрадення і викриття винних осіб. До слідів використання викрадених конфіденційних матеріалів належать: 1) матеріальні сліди на викраденому документі – відбитки пальців, нашарування мікрооб'єктів тощо; 2) сліди знищення викраденого документа – шматки паперу, обвуглені його частини, незгорілі фрагменти, скріпки; 3) деталі виробу, залишки речовини виробу або продуктів його згорання тощо.

У широкому плані слідами використання викрадених конфіденційних матеріалів можуть слугувати факти використання документа підприємствами-конкурентами, приватними особами з метою розголошення або незаконного використання з корисливих міркувань, з навчальною метою, а також факти, що засвідчують отримання особою, яка підозрюється у викраденні конфіденційних матеріалів, значних грошових сум чи цінностей.

Незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю, проходить в конкретних умовних місцях, часі та інших факторів, які враховуються злочинцем у разі скоєння злочину.

Основною ознакою, що визначає місце викрадення документа, є дані про ступінь його ізольованості від оточуючого середовища. За такою ознакою можна виділити декілька типових місць скоєння злочину: 1) постійно охоронювана територія підприємства та охоронювані службові приміщення (службові кабінети, канцелярія, лабораторії, навчальні класи та ін.); 2) тимчасово охоронювані приміщення і засоби доставки документів (інформації); 3) дороги між населеними пунктами, вулиці, парки, транспорт, вокзальні приміщення; 4) місця тимчасового і постійного проживання осіб, які мають доступ до комерційної або банківської таємниці (квартири, будинки, номери в готелях) [9, с. 108–117].

Для отримання найбільш повної інформації про подію протиправного заволодіння відомостями комерційного характеру важливими є відомості про особу злочинця.

Необхідно зазначити, що суб'єктом злочину у сфері порушення комерційної таємниці не обов'язково має бути суб'єкт підприємницької діяльності. Як правило, такими суб'єктами є особи, які (або за допомогою яких) реалізують зовнішні загрози інформаційній безпеці підприємств, – конкуренти, агенти конкурентів, особи, які не мають безпосереднього завдання конкурентів, злочинні елементи, партнери.

Особливу категорію суб'єктів комерційного шпигунства становлять співробітники фірми (різновид внутрішніх загроз), оскільки вони можуть діяти як за завданням, так і без завдання конкурентів (останнє найбільш характерно для так званих «ображених співробітників»).

Іншими суб'єктами витоку відомостей можуть стати приватні спеціалісти, співробітники суміжних і обслуговуючих організацій, програмісти і математики – розробники технологічних систем обробки інформації, налагоджувачі обладнання та інші. Не маючи офіційного доступу в захищене приміщення або на охоронювану територію, вони можуть отримати інформацію, використовуючи довільні канали зв'язку з банками даних або спеціально розроблені програми.

Необхідно враховувати і можливість причетності до протиправного заволодіння інформацією кримінальних елементів. Останні можуть виступати співробітниками організації або не бути ними [8, с. 54–56].

Крім того, суб'єктом злочину можуть бути особи, яким відомості, що становлять комерційну таємницю, стали відомі у зв'язку з їхньою професійною чи службовою діяльністю і які вони мусять зберігати в таємниці. До таких осіб належать працівники банківських установ, правоохоронних органів, органів виконавчої влади та інші особи, які згідно з чинним законодавством мають право ознайомлюватися з відомостями, що становлять комерційну таємницю, чи мають доступ до таких відомостей за характером виконуваних ними професійних чи службових функцій.

Висновки. Отже, дослідження питання криміналістичної характеристики незаконного збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну таємницю, а також розголошення комерційної таємниці створює передумови формування комплексної криміналістичної методики розслідування вказаних злочинів.

Література

1. Сергеев Л.А. Расследование и предупреждение хищений, совершаемых при производстве строительных работ : автореф. дис. на соискание наук. степени канд. юрид. наук. : спец. 12.00.09 «Уголовный процес и криминалистика; судебная экспертиза». Москва, 1966. 4–5 с.
2. Курман О.В. Про криміналістичну характеристику злочинів, пов'язаних із посяганням на відомості, що становлять комерційну або банківську таємницю. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики*. 2012. Випуск 12. С. 44–51.
3. Кримінальний кодекс України: наук.-практ. коментар / за ред. С.С. Яценка. Київ : А. С. К., 2002. 936 с.
4. Цивільний кодекс України: наук.-практ. коментар у 2 т. Т. 1 / за ред. О.В. Дзери Київ : Юрінком Інтер. 2005. 832 с.
5. Господарський кодекс України : наук.-практ. коментар / за заг. ред. О.П. Коцюби. Київ : А. С. К., 2004. 720 с.
6. Радутний О.Е. Кримінальна відповідальність за незаконне збирання, використання або розголошення комерційної таємниці. *Право України*. 2002. № 3. С. 110–113.

7. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики : монографія / В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін.; за ред. В.Ю. Шепітька. Харків : «Право», 2006. 624 с.

8. Ткачук И.Б. Коммерческая тайна: организация защиты, расследование посягательств. Москва : «Щит-М», 2000. 168 с.

9. Топорков А.А., Сербин И.С. Роль и место предмета преступного посягательства в разработке криминалистической характеристики незаконного получения сведений, составляющих коммерческую тайну. *Актуальные проблемы юридических и экономических наук* : материалы Всероссийской научной конференции (Москва, 12–13 февраля 2009 г.). Москва, 2009. С. 108–117.

Анотація

Полунина Л. В. Поняття і структура криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних із посяганням на відомості, що становлять комерційну або банківську таємницю. – Стаття.

У статті досліджені питання криміналістичної характеристики незаконного збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну таємницю, а також розголошення комерційної таємниці. Виділені та охарактеризовані типові елементи криміналістичної характеристики вказаного злочину.

Ключові слова: криміналістична характеристика, способи злочину, обстановка злочину, комерційна таємниця, банківська таємниця.

Аннотация

Полунина Л. В. Понятие и структура криминалистической характеристики преступлений, связанных с посягательством на сведения, что представляют коммерческую или банковскую тайну. – Статья.

В статье исследованы вопросы криминалистической характеристики незаконного сбора с целью использования или использование сведений, составляющих коммерческую тайну, а также разглашение коммерческой тайны. Выделены и охарактеризованы типичные элементы криминалистической характеристики данного преступления.

Ключевые слова: криминалистическая характеристика, способы преступления, обстановка преступления, коммерческая тайна, банковская тайна.

Summary

Polunina L. V. The notion and structure of forensic characteristics of crimes related to encroachment on information constituting commercial or banking secrets. – Article.

The article deals with the issues of forensic characterization of illegal gathering in order to use or use commercially sensitive information as well as disclosure of commercial secrets. The typical elements of forensic characteristics of the specified crime are distinguished and characterized.

Key words: forensic characteristic, methods of crime, crime situation, commercial secret, bank secrecy.